

UMUMJAHON E'TIROF ETGAN MASHHUR XATTOTLAR

Asrorov Kozimxon Olimxon o'g'li
Toshkent islom instituti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sharq xalqlari madaniyati tarixi, kitobat san'ati va xat turlari taraqqiyoti jarayonida muhim o'rin egallagan xattotlar haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, xattotlik maktablarida yangi xat turlarini kashf etgan umujahon e'tirof etgan mashhur xattotlar xususida ham ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: *Kalomi sharif, xattot, xattotlar, madrasa, madaniy yodgorliklar, kitobat san'ati, qo'lyozma, xattotlik maktablari.*

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена истории культуры народов Востока, каллиграфии и каллиграфии, сыгравшим важную роль в развитии каллиграфии. Есть также информация о всемирно известных каллиграфгах, открывших новые типы письма в школах каллиграфии.

Ключевые слова: *каломи шариф, каллиграфия, каллиграфия, медресе, памятники культуры, книжное искусство, рукопись, школы каллиграфии.*

ABSTRACT

This article deals with the history of the culture of the peoples of the East, calligraphy and calligraphy, which played an important role in the development of calligraphy. There is also information about the world-renowned calligraphers who discovered new types of writing in calligraphy schools.

Keywords: *kalomi sharif, calligraphy, calligraphy, madrasa, cultural monuments, book art, manuscript, calligraphy schools.*

KIRISH

Sharq xalqlari, shu jumladan, O'rta Osiyo xalqlarining madaniyat tarixi va eng qadimiy va ko'p sohalarda yuksak taraqqiyot bosqichiga erishganligi bu kunda butun dunyo ilm-fan ahli tomonidan e'tirof etilgan haqiqatdir. O'rta Osiyo xalqlari o'z o'tmishida bir necha daf'a iqtisodiy, siyosiy va madaniy taraqqiyot davrini boshidan kechirgan.

Arab yozuvi Markaziy Osiyoga islom dini bilan kirib kelgan. Shu sababli, arab mamlakatlaridagi va shuningdek, Markaziy Osiyodagi bir guruh xattotlar Qur'oni karim hamda boshqa ko'plab diniy manbalarni ko'chirish bilan shug'ullanganlar. O'z zamonasida muqaddas Kalomi sharif, din-u shariat haqidagi kitoblarni ko'chirish

vazifasi har kimning qo‘lidan kelavermagan. Hukmron sinf ideologiya sohasidagi bunday mas’uliyatli vazifa o‘z davrining eng fozil va qobil kishilaridan hisoblanmish ziyoli xattotlarga yuklagan. Bu narsa ham kotibning o‘rta asr jamiyatida qanchalik mas’uliyatli shaxs ekanini yaqqol ko‘rsatadi¹.

Bulardan tashqari tarixdan yana shu narsa ma’lumki, o‘rta asrlarda yashagan bir qancha olim, shoir va fozil kishilar yoshlikdan xattotlik san’atini egallab, keyinchalik kotiblikda ham nom chiqarganlar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kitob tayyorlash texnikasi o‘rta asr jamiyatidagi mehnat taqsimotida alohida o‘rin tutgan, xattotlik esa professional kasb bo‘lib qolgan².

Qo‘lyozmalarni kitob holiga keltirishda bir necha muttaxislar ishtirok etganlar. Ulardan birinchi darajadagilari *qog‘ozrez* (qog‘oz tayyorlovchi), *xattot* (ko‘chiruvchi), *muzahhib* (oltin hal beruvchi), *lavvoh* (sarlavha va jadvallarni ziynatlovchi), *rassom* (qo‘lyozmaga miniatyuralar ishlovchi) va *sahhof* (muqovasoz)³. Qo‘yida dunyoda eng mashhur bo‘lgan xattotlar hayoti, ular qoldirgan meros va faoliyati xaqida ma’lumotlar keltiriladi.

Ibn Muqilla. Abu Ali Muhammad ibn al-Husayn ibn Muqilla Sheroziy 886 yilda Bag‘dodda tavallud topgan. Kotib, shoir, xattot va vazir amallari bilan mashg‘ul bo‘lgan. Ibn Muqilla o‘ta chiroyli xat sohibi bo‘lib, arab xatlarining rivojlanishiga, bu boradagi muhim qoidalarni tizimlab chiqish borasida olim katta hissasini qo‘shgan. Olim “Nash va suls qoidalarini eng birinchi asoschisi”⁴, deb e’tibor qilinadi. Ibn Muqilladan so‘nggi xattotlar uning yo‘lidan borib uning ishlarini davom ettiradi⁵. Ibn Muqilla abbosiylar davlatida mansabdor shahs bo‘lgan. Halifaning huzuridagi Fors o‘lkalari ishlarini boshqarib turgan. So‘ng esa, abbosiylar halifasi uni 928 yilda vazir etib tayinlagan. Vazirlik ishi davrida uning ishidan bo‘lgan e’tirozlar va ayblar sababidan, 930 yilda hibsga olinadi. So‘ng, ikkinchi bor ham uni vazirlik mas’uliyat yuklatiladi. Ikkinchi bor vazirlik ishidan bo‘shatilib, Ibn Muqillaga qo‘l kesish jazosi tayinlanadi va o‘ng qo‘li kesiladi. Ibn Muqilla qo‘li kesilgan paytda juda ko‘p yig‘lab, qo‘li xaqida: “Bu qo‘lim bilan Halifaga xizmat qildim. Bu qo‘lim bilan ikki marta Qur’oni karim ko‘chirdim. Qo‘lim o‘g‘rining ikki qo‘li kesilgani singari kesildi”⁶, -

¹Ножий Зайниддин Мусарриф. Мусаввир ал-хот ал-аробий. – Бағдод: Сурур, 1968. – Б. 42.

²Иброҳим Анийс. Муъжам васит. – Қоҳира: Дарул маориф, 1972. – Б. 216.

³Ножий Зайниддин Мусарриф. Ажайбу ал-хотти ал-аробий. – Бағдод, 1968. – Б. 42.

⁴Комил Салмон Жабурий. Мавсуа ал-хотти ал-аробий – ал-хотт ан-насах. – Ливан: Дар ва мактаба ал-хилал, 1999. – Б.5.

⁵Ножий Зайниддин Мусарриф. Ажайбу ал-хотти ал-аробий. – Бағдод, 1968. – Б. 42.

⁶Комил Салмон Жабурий. Мавсуа ал-хотти ал-аробий – ал-хотт ан-насах. – Ливан: Дар ва мактаба ал-хилал, 1999. – Б.15.

deydi. Soʻng xattot chap qoʻli bilan yoza boshlagan. Ibn Muqilla 939 yil xibsdavafot etgan⁷.

Ibn Bavvab. Abu Hasan Ali ibn Hilol ibn Abdulaziz. Nash xatining eng koʻzga koʻringan va hozirgacha asarlari mavjud boʻlgan mashhur xattot Ibn Bavvab hisoblanadi⁸. Arab xattotlarining eng peshqadamlaridan va arab xatlarini dunyo sahnasiga olib chiqqan mashhur xattotlardan. Ibn Bavvab Bagʻdod shahrida 961 yilda tugʻilgan.

Ibn Bavvab kunyasining unga berilish sababi, uning otasining kasbi eshik ogʻasi boʻlganligidir⁹.

Ibn Bavvob ixtiro etgan xat namunalari haqida XVI asrgacha, deyarli, hech qanday aniq maʼlumot yoʻq. Faqat XVI asrning II yarmida yashab, 1503 yilda vafot etgan xattotlardan Muhammad ibn Hasan Tibiy oʻzining risolasida Ibn Bavvob tomonidan 17xil xatni Ibn Bavvob yozgan moʻʼtabar nusxalardan koʻchirib, ularning nomlarini birma-bir koʻrsatadi¹⁰. Muhammad ibn Hasan Tibiy risolasini arab olimlaridan doktor Salohiddin Munajjid 1503 yilda koʻchirilgan nusxasini 1962 yili faksimal shaklida nashr qildirgan va unga katta soʻz boshi yozgan¹¹. Mazkur risola orqali biz Ibn Bavvobga nisbat berilgan xat namunalari bilan tanishish imkoniga egamiz.

Ibn Bavvob yaratgan taʼlimotning nazariy ahamiyati shundaki, Muhammad ibn Hasan Tibiy risolasidan maʼlum boʻlishicha, Ibn Bavvob birinchi boʻlib suls xati harflarining shaklini nuqta oʻlchovlariga asoslagan va suls xatining grafik asoslarini ixtiro etgan. Ibn Bavvob ixtiro etgan arab harfini nuqta bilan oʻlchash qoidalari soʻnggi asrlardagi xat nazariyotchilari Mir Ali Tabriziy, Darvesh Muhammad, Doʻst Muhammad Buxoriy, Munis Xorazmiy va boshqalar tomonidan keng qoʻllanadi¹².

Tarixchi Zahabiy Ibn Bavvab toʻgʻrisida: “Albatta u yozuv farishtasidir”, - deb taʼrif bergan.

Tarixchi Ibn Futiy esa: “Allohning yerdagi qalamidir”, deb keltiradi. Ibn Bavvab 1022 yilning 9-avgust payshanba kuni vafot etgan.

Mir Ali Tabriziy. Nastaʼliq xatining ixtirochisi – “Qiblatual-kuttob” (kotiblarning oldingisi) degan laqab bilan shuxrat qozongan. U nastaʼliq xatiga xos bir ravish bilan olti turli xat asosida alohida xat ixtiro qilishga kirishgan nodir xattot

⁷ Иброҳим Анийс. Муъжам васит. – Қоҳира, Дарул маориф, 1972. – Б. 216.

⁸ Комил Салмон Жабурий. Мавсуа ал-хотти ал-аробий – ал-хотт ан-наسخ. – Ливан: Дар ва мактаба ал-хилал, 1999. – Б. 25.

⁹ <https://uz.wikipedia.org/w/index>.

¹⁰ Маҳдий Саййид Маҳмуд. Ал-Хутут ал-аробий. – Миср: Мактаба Ибн Сино, 2005. – Б. 59.

¹¹ Муҳаммад Ҳасан Тибиий. Жомеъи муҳосини китобат ул-куттоб. – Байрут: Нашр аълам, 1962. – Б. 15.

¹² Ўша манба. – Б. 7-8.

hisoblanadi. Sulton Ali Mashhadiy u haqida quyidagi soʻzni aytadi: “Qalami mayda, yirik boʻlgan nastaʻliq xatini ixtiro qiluvchi Xoja Mir Ali boʻlib, dunyo va inson vujudga kelgandan beri bu xat boʻlmagan edi. U nastaʻliqni nasx va taʻliq xatidan olib, oʻtkir zehni va talanti bilan ixtiro etdi. Uning qamish qalamidan shakar tomardi, chunki xattotning tub joyi Tabrizning toza tuprogʻidandir”¹³.

Mir Ali zamonigacha taʻliq xati toʻliq qoʻllanib kelingan. Devon, risolalar va maktublar taʻliq xati bilan koʻchiralayotgan bir vaqtda Mirali nastaʻliq xatini ixtiro qiladi hamda taʻliq xatiga nash qalamini uradi. Shuning uchun xam xatiga “nash-taʻliq” nomi berilib, yengillik uchun “nastaʻliq” deb atalgan¹⁴.

Mir Ali Tabriziy Amir Temur davrida (1369-1405) yashagan. Uning shogirdlaridan ikki kishi – biri mavlono Jaʻfar Shohrux Mirzo zamonida xushxatlikda nom chiqargan. Ikkinchisi, Mirabulxay kitobat sanʼatida, insho va tahrirda tengi yoʻq kotib boʻlib, sulton Abu Saʻid zamonida inshonavislik shu kishiga topshirilgan edi¹⁵.

Mir Ali Tabriziy hayoti haqida deyarli hech qanday maʼlumotlarga ega emasmiz. Mir Ali Tabriziy birinchi boʻlib nasx va taʻliq uslublari asosida nastaʻliq xatini ixtiro etgan¹⁶.

1911 yilda toshkentlik mashhur xattot Shomurod kotib nastaʻliq xati mufradotni (harflar namunasini) litografiya usulida nashr qildirgan¹⁷. 12 varaqdan iborat boʻlgan mazkur kitobchadagi Shomurod kotib yozgan yirik harflar orasiga Mir Ali Tabriziyning sheʼriy risolasi mayda harflar bilan joylashtirilgan. Mir Ali Hirotiy nomi bilan hozirgacha shuhrat qozonib kelgan ulugʻ xattot Tabriziyning shogirdi hisoblanadi.

Oʻzini Mir Ali Tabriziyning shogirdi deb hisoblagan va nastaʻliq xati uslubini klassik darajaga koʻtargan yirik sanʼatkor xattotlardan eng mashhuri Sulton Ali Mashhadiy boʻlgan (1432 yilda tugʻilib 1520 yilda vafot etgan). Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiylarga zamondosh boʻlgan va XV asr Hirot madaniyatining yirik arboblardan hisoblangan Sulton Ali Mashhadiy Hirot husnixat maktabini yaratgan oʻz zamondoshlarining taʻbiricha «xattotlar sultoni» edi. Sulton Aliga Navoiy shunday baho bergan: Mir Ali Tabriziydan soʻng temuriylar davrida oʻtgan Sulton Ali Mashhadiy oʻzining uzoq yillik hayoti va gʻoyatda sermahsul faoliyati bilan faqat

¹³ Нассор Мухаммад Мансур. Хотту ан-настаълик. – Иордания: Салт, 2013. – Б. 54.

¹⁴ Муродова. Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан. – Тошкент: Ўзбекистон ССР “Фан” нашриёти, 1971. – Б. 54.

¹⁵ Шарифжон Махдум, Рисолаи хаттотон. ЎзФА Шарқшунослик институти, қўлёзма, ИНВ. № 2184. – Б. 249.

¹⁶ <http://tashkent.uz/uz/article>.

¹⁷ Шомурод Котиб. Муфрадот, Дозволено цензур. Санкт-Петербург, 5 июля 1983 года, типография братьев Каменских в Ташкенте.

Xurosonda emas, balki arab yozuviga ega bo'lgan barcha Sharq mamlakatlarida ulug' san'atkor xattot va ustoz sifatidashuhurat qozonadi¹⁸.

Alisher Navoiy ta'biri bilan aytganda, Sulton Alining «xattotlar qiblagohi» risolasi musulmon Sharqida keng tarqalgandir. Bu risolaning beshta qo'lyozma nusxasi hozirgi paytda ajnabiy mamlakat kutubxonalarida mavjud ekanini Galina Ivanovna Kostigova o'z asarida ko'rsatib o'tgan¹⁹.

Eronlik xattot Abbos Iqbol o'zining Sulton Ali haqidagi maqolasida Eronda Sulton Ali risolasining bir qanchasi mavjudligini aytib, risolaning mashhur xattot MirImod ko'chirgan nusxasidan bir betini nashr qildirgan²⁰.

Xattot Ibrohim Shajariy. Mashhur xattot Ibrohim Shajariy Umaviy Abbosiylar davridagi xattotlarning eng peshqadamlaridan. Ibrohim Shajariyning ustози qalami o'tkir xattot Ishoq ibn Humada hisoblanadi. Xattot Ishoq ibn Humada suls va sulusiyn xatlari asoschisi hisoblanadi. Tug'ilib vafot etgan yillari noma'lum.

Mustofa G'azlonbek. Misr Respublikasining Bajur shahrida tavallud topib. Misr podshohi bo'lmish Fu'odning xos xattoti bo'lgan. Podshohning devoniy hati bo'yicha asosiy bosh xattoti hisoblanib, xattot nafaqat devoniy balki boshqa xat turlarini ham mukammal darajada o'zlashtirgan. Mustofa G'azlonbek devoniy xatiga o'zgartirishlar kiritib, xatni yanada boyitgan. Natijada esa, devoniy xatining o'zgartirilgan va boyitilgan shakli uning ismi bilan nomlana boshlagan. «Devoni G'azloniy» xati yozuv uslubida katta va kichik hajmlar bilan yozilgan. Uzunligi jihatidan esa, kengroq qilib bitilgan. Xattot devoniy xatni Mahmud Bosh Shukriy²¹ dan ta'lim olgan. Mustofa G'azlonbek «Xatlarni tahsinlash» madrasasida mudarris bo'lib ham faoliyat yuritgan. Xattot 1938 yilda vafot etgan. Uning oxirgi mashhur ishlaridan Obidin qasrlaridagi taxt va stol ustunlaridagi bitiklar va 1937 yilgi Ka'bapo'sht (Ka'ba kiyimi) ma'tosidagi yozuvlar bo'lgan²².

Shayx Muhammad Abdulaziz Rifoiy Misriy. O'zi yashagan davr xattotlarining peshqadamlaridan biri bo'lgan. Xattot 1871 yil Turkiyaning Trabzon shahrida tavallud topgan. So'ng esa, Istanbulga kelgan. Xattot Rifoiy o'z faoliyatida ko'proq naqsh va chizmaga e'tibor qilgan. Xattotning eng mashhur ishi Misr podshohi Ahmad Fu'odning Mushafi yozuvi bo'lgan. Uning ustida xattot olti oy ishlagan. Sakkiz oy davomida esa, oltin bilan zarhallagan. Bu ish vaqti 1920-1921 yillarga to'g'ri keladi.

¹⁸Ножий Зайниддин Мусарриф. Мусаввир ал-хотти ал-аробий. – Бағдод, 1968. – Б. 42.

¹⁹ Султон Али risolasi asosida leningradlik olimа Галина Ивановна Костигова 1953 йил «Султонали Машхеда как художник – каллиграф Герата 15 века» деган мавзуда кандидатлик диссертациясини химоя қилган.

²⁰ Аббос Иқбол. Қиблатул китаб Султон Али Машхадий. Ёдгор, 1324.

²¹ Султон Хусайн замонида ва Малик Фуъод раҳбарлигининг бошларида девон раиси бўлган.

²² Фавзий Солим Афибий. Иълам хот аробий ва дурусуху. – Боғдод: Сурур, 1895. – Б. 82.

Bu esa, “Arab xatini tahsinlash” madrasasini ochishiga sabab bo‘ladi. Bu madrasada dastlab ta’lim bergan ustoz sifatida nom qoldirdi. Xattot 1934 yilda 50 yoshlar atrofida vafot etgan.

Sayyid Ibrohim (1897-1994). Misrdagi arab xatlari borasida o‘ta iqtidorli mashhur xattotlardan biri, Arab mamlakatlarining san’at borasida eng dastlabki tabaqa vakillaridan. Xattotlik ilmini turkiy Husayn Husniydan ta’lim olgan. Xattotga berilgan unvon: “Arab xati ustuni”. Qohira universitetida “Dor al-ulum” fakulteti va arab xatlarni tahsinlash madrasasida xattot vazifasida talabalarga dars bergan. Xattot ko‘pgina xattotlik borasida tashkil etilgan majmualar a’zosi bo‘lgan va ko‘pgina asarlarni ko‘chirgan. Ilmiy xatlar va yozuvlar majmuasi hamda “Kurros xos²³” (arab xati fani) kitobi muallifi hamdir²⁴.

Muhammad Sobriy ibn Mahdiy ibn Ali Hiloliy. Xattot 1900 yilda tavallud topgan. Xattotlik ilmini Mulla Orif Shayxliy Bag‘dodiyning amakisining o‘g‘li Mulla Muhammad va Shayx Ahmad Hairiy Kozimiylardan ta’lim olgan. Mulla Ali Fazliyning nazoratida bo‘lgan. Najiyb Havoviyiy, Eron xattotlari singari ko‘plab xattolar bilan aloqador bo‘lgan. Xattot 1953 yil 13 fevralda vafot etgan. “Xat borasida risola va uni o‘rganish yo‘llari” asari muallifi.

Nojiy Din Musarrif. Nojiy Zayniddin Musarrif Oli Shaqqoqiy. Iroqlik muhandis va mashhur xattot. Iroq davlatining Bag‘dod shahrida 1901 yilda tavallud topgan. Xattot Bag‘dodda 1986 yilda vafot etgan²⁵.

Xoji Muhammad Abdulqodir. Muhammad Abdulqodir Abdulloh Misrning Qohira shahrida 1917 yilda to‘g‘ilgan.

Dastlabki ta’limni “Halil Og‘o” madrasasida arab xatlari san’ati asosida Muhammad Rizvon qo‘lida ta’lim oladi. Muhammad Rizvon o‘ta ta’niqli mashhur va ma’lum hozirda ham xatlari e’zozlanadigan xattotlar sirasiga kiradi. 1935 yilda dastlabki markaz diplomga ega bo‘ldi. 1937 yilda esa, Misr Respublikasi maxsus diplomiga sazovor bo‘lgan. Giza (Jiza)dagi “Arab xatlarini tahsinlash” madrasasida hamda tadbqiqot fanlari fakultetida ustoz vazifasida faoliya yuritgan. Jamol Abdunosir rahbarligi ostida xattotga “Ilmlar va fanlar” nomli birinchi darajali orden berilgan. Muhammad Abdulqodir 1 may 1997 yilda Misrda vafot etgan. Mulk Fuod va Mulk Foruq (grand) mukofotlari sovrindori. Mulk Fuod mukofoti xattot 80 yoshligida taqdim etilgan²⁶.

²³ Тар.: Махсус рисола.

²⁴ Фавзий Солим Афибий. Иълам хот аробий ва дурусуху. – Боғдод: Сурур, 1895. – Б. 21.

²⁵ <https://uz.wikipedia.org/w/index.php>.

²⁶ Махдий Саййид Махмуд. Ал-Хутут ал-аробий. – Миср: Мактаба Ибн Сино, 2005. – Б.89.

Abdurahmon Sodiq Abush (Ubush). 1921 yilda Misrning tog‘li o‘lkalarida tavallud topgan xattot arab xatlari va uning yozilishiga bo‘lgan muhabbati oshganidan so‘ng, Qohiradagi “Malikiy xatlarni tahsinlash” madrasasiga kiradi. Bu madrasada eng mashhur xattotlardan ta‘lim oladi. 1952 yilda madrasadan beriladigan guvohnoma (diplom)gaega bo‘ladi. Xattot uzoq rasmiy vazifalardan so‘ng, arab xatlarni tahsinlash madrasasida o‘qituvchi vazifasida faoliyat yuritib, o‘z ishlari uchun rasmiy unvonlar sohibi bo‘ladi. Xattotning mashhur asari: “Diyvoniy xatidan tuzilgan va yozilgan na‘munalar”.

Yusuf Zunun Abdulloh. Iroqning “Yangi eshik” mahallasida 1932 yilda tavallud topgan. Xozirgi kunda “Arab madaniy me‘rosi”, “Iroqlik xattotlar” va “Misr arab xatlarini go‘zallashtirish” tashqi robita jamiyatlariga a‘zo²⁷. Vafot etgan yili noma‘lum.

Mus‘ad Xozir Bursaidiy. Misrlik olim, mashhur xattot. Misrning Bur Sa‘id shahrida 1942 yilda tavallud topgan. Xattotlik ilmini katta akasi Muhammaddan ta‘lim oldi. So‘ngra, Misrning Tanta shahridagi “Xatlarni tahsinlash” madrasasida ta‘lim olib, Bur Sa‘idga qaytib, fanning boshlanish va rivojlanish ilmi bilan shug‘ullangan. Xattotga: “Misrlik xattotlar shayhi” oliy unvoni berilgan. Vafot etgan yili noma‘lum.

Xoji Zoyid. Sayyid Abdulqodir Abdulloh. Xoji Zoyid xattot Muhammad Abdulqodir Abdullohning kichik ukasi. “Xatlarni tahsinlash” madrasasiga kirib, barcha marhallarni birinchi bo‘lib tartiblagan. Uning bu tartiblab chiqishi unga Zoyid ismi munosib ekanligini ko‘rsatgan. Xoji Zoyid devoniy va ta‘liq xatlari bo‘yicha yetuklik pog‘onasiga ko‘tarildi. So‘ng esa, o‘zi ta‘lim olgan “Xatlarni tahsinlash” madrasasida mudarris bo‘lib o‘z faoliyatini boshlaydi. Xattotning asarlari: Mushafi Sharifning 8 lavhasidagi bitik unga tegishli, chizma fanga asos solgan va Misrdagi Shimirliy mushaf ham xattot qalamiga tegishlik²⁸. Tug‘ilib vafot etgan yillari noma‘lum.

Hoshim Muhammad Darbos Qoysiy Bag‘dodiy. “Zamonining eng yetuk nomoyondasi va yozuv ustasi” hamda, “Bag‘dod toji va porlab turgan nuri” nomlari bilan shuxrat qozongan. 1917 yil Bag‘dodning Xon Lovand dahasida tavallud topgan. Yoshligidanoq Qur‘oni karimni yod olgan. Yoshligida xat ilmini marhum Mulla Orif Shayxoliydan, so‘ng Hoji Ali Sobirdan, so‘ng esa Ali Shayh Mulla Ali Fazliydan ta‘lim oladi. 1943 yilda arab xati borasida ijozaga sazovor bo‘ladi. 1944 yil Misrga safar qilib, Qohiradagi “Xatlarni tahsinlash” madrasasiga yetib keladi. Madrasa

²⁷ Ўша манба. – Б. 90.

²⁸ Махдий Саййид Махмуд. Ал-Хутут ал-аробий. – Миср: Мактаба Ибн Сино, 2005. – Б. 19.

olimlariga o'ziga tegishlik bo'lgan xatlarni ko'rsatadi va ulardan ham imtiyozli diplom guvohnomalari olishga sazovor bo'ladi²⁹.

Mashhur xattot 1983 yil 30-aprelda vafot etgan. O'zidan keyin qoldirgan asarlari: "Arab xatlari qoidalari" kitobi, Bag'dodning masjidlari va me'moriy yodgorliklari majmu'alari yozuv bitiklarni yozgan. Hamda yana bir kitob ta'lif etadi biroq uning nomi kitoblarda qayd qilinmaydi. Bu kitobda ham arab xatlari va uni o'rganish sir-sino'atlari bitilgan.

Abdurazzoq Ud. Bir necha madrasalarda xattotlik fanidan ta'lim bergan. Xattot Muhammad Munisning shogirlaridan hisoblanadi vamaashhur asarlaridan biri: "Riq'a ilmidagi oliy daraja". Tug'ilib vafot etgan yillari noma'lum.

Ali Ibrohim. Misrdagi xattotlardan tuzilgan ustunlardan biri kunyasiga sazovor bo'lgan xattot Muhammad Munis va Muhammad Ja'farlardan ta'lim olgan. Xattot nash, suls va riq'a xatlari borasida ko'pgina namunalar qoldirgan. "Masofani to'g'irlashlik uchun xarita kitoblari" asarining muallifi hisoblanadi. 1926 yilda esa, istefoga chiqadi. Ustoz Xattot Abdurazzoq Solim: "Ali Ibrohimning bitigi 1936 yilda ham insonlarni ta'jublantirishdan to'xtamadi"³⁰, deb maqtaydi. Uning asari: "Sulton Hasan" masjidi bitiklari hisoblanadi. Xattotning manbalarda tug'ilgan va vafot etgan yillari qayd qilinmagan.

Muhammad Sa'd Haddod. Muhammad Sa'd Ibrohim Haddod. Xattot 1919 yil Misrning Fayyum shahrida tavallud topgan. Xozirgi davrdagi Misrning ko'zga ko'ringan xattotlaridan biri. Bakalavrlik diplomini 1940 yilda qo'lga kiritadi. 1943 yilda "Xatlarni tahsinlash" universiteti diplomiga ega bo'lgan, so'ng 1945 yilda "Jamiyla" fanlari shahodatnomasiga sazovor bo'lgan. Misrdagi mashhur "6 mushaflar" yozuvi xattotga tegishli. Dastlab xattot Qohira va Ismoiliyya universitetlarida tarbiyalovchi mudarris vazifasida faoliyat yuritadi. Juda ko'rlab masjid va madrasalar, qohiradagi ko'pgina imoratlar bitiklari xattot qalamiga mansub. Xattotni 1984 yilda davlat mukofoti sovriniga hamda birinchi darajali "Fan va ilmlar" medaliga munosib ko'rilgan. "Harflar ustidagi nuqta" va "Nuqtalarsiz harflar" kitoblar muallifi³¹. Xattot Muhammad Sa'd Ibrohim Haddod 2011 yilning 14 yanvarida vafot etgan.

Muhammad Hasan Abul Xoyr. Marhum mashhur xattot Muhammad Hasan Abul Xoyr 1921 yil 25 mayda Misrda tavallud topgan. Xattot bobosiga o'hshab juda

²⁹Комил Салмон Жабурий. Мавсуа ал-хотти ал-аробий – ал-хутут ал-аробий. – Ливан: Дар ва мактаба ал-хилал, 1999. – Б.42.

³⁰Махдий Саййид Махмуд. Ал-Хутут ал-аробий. – Миср: Мактаба Ибн Сино, 2005. – Б47.

³¹Комил Салмон Жабурий.Мавсуа ал-хотти ал-аробий – ал-хоттас-сулс. – Ливан: Дар ва мактаба ал-хилал, 2000. – Б. 15.

go'zal, nafis va chiroyli xat sohibi bo'lgan. 1936 yilda Azhar institutida Shayh Abdug'ani Ajurdan nash, suls va riq'a xatlarini o'rgangan. Xattot eng birinchilardan bo'lib, 1941 yilda arab xatlari yo'nalishi diplomiga sazovor bo'ladi. So'ng esa, 1962 – 1976 yil davomida arab tili darsligi bo'yicha faoliyat yuritdi. 1977 yillar davomida Makkai Mukarromadagi “Ummul Quro” universitetiga Xoji Muhammad Abdulqodirning sog'ligi yomonlashganidan so'ng, uning o'rniga arab xatlari mudarrisi bo'lib faoliyat yuritdi. Muallimlar davrasidagi “Arab xatlari risolalari” ilmiy qo'mita hamda Istanbuldagi arab xatlari bo'yicha davlat musobaqalari xakamlik qo'mita a'zosi bo'lgan. Xattot Ummul Quro universitetida 20 yildan ko'p faoliyat yuritgan arab xati mudarrisi³². Xattot ko'pgina darslik va kitoblar muallifi. Xususan, 4 bosqich talabalari uchun suls xati risolasi muallifi. Aytish lozimki, Makkai mukorromadagi ko'pgina xattotlarning qo'lida ham o'z ilmini mustahkamlagan. Xattotning vafoti to'g'risida aniq ma'lumotlar yo'q. Ko'pgina tarixchi olimlar xattot yaqin yillarda vafot etganini ta'kidlashadi.

Abu Xolid Valid A'zomiy. Abu Xolid Valid ibn Abdukarim Ubaydiy A'zomiy. 1930 yilda Iroqning Bag'dod shahrida tavallud topgan. Unga nisbatan “Yoshlar shoiri”, “Islom shoiri” nomlari berilgan. Valid A'zomiy mashhur shoir, tarixchi va xattotdir. Dastlab Bag'dod muftiysi Shayh Qosim Qoysiy va Amjad Zahoviylardan ta'lim olgan³³.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tarixdan ayonki, hukmdorlar ilm-fan va madaniyatga homiylik qilgan yurtda hamisha ma'naviyat yuksalgan, rivoj topgan. Tarixsiz kelajak yo'q deganlaridek, o'tmishini chuqur bilgan xalqning istiqboli kafolatlidir. Tarixni anglash orqali insonda hayotni, o'zligini anglash qobiliyati shakllanadi. Ayniqsa, buyuk ajdodlarning vorislari bo'lgan, bashariyat taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan millatga daxldor inson qalbida o'tmishini o'rganishga ehtiyoj kuchayadi. Uning milliy g'ururi mustaqil taraqqiyot yo'lini tanlagan yurt farovonligi uchun kamarbasta bo'lishga chorlaydi. Shu bois, ertangi kun vorislari — yoshlarning yurtimiz va xalqimiz tarixini bilishi ularning yetuk inson sifatida ulg'ayishida muhim ahamiyat kasb etadi.

REFERENCES

1. Nojij Zayniddin Musarrif. Musavvir al-xot al-arobiy. – Bag'dod: Surur, 1968.

³²Хамуд Жалвий Муғрий, Нойиф мушарраф Хамд Ҳизоъ. Ат-Тажариб ал-муасиро фи ал-хотти ал-аробий. – Қувайт: Аш-Шувайх, 1997. – Б. 42.

³³Иёд Холид Тибоъ. Ал-Махтут ал-аробий дирасату фи абади аз-заман ва ал-макан. – Дамашк: Ҳайъа ал-аъмма ас-Сурияти лил-китаб, 2010. – Б. 41.

2. Ibrohim Aniyos. Mu'jam vasit. – Qohira: Darul maorif, 1972.
3. Nojiy Zayniddin Musarrif. Ajaibu al-xotti al-arobiy. – Bag'dod, 1968.
4. Komil Salmon Jaburiy. Mavsua al-xotti al-arobiy – al-xott an-nasx. – Livan: Dar va maktaba al-hilal, 1999.
5. Махдий Саййид Махмуд. Ал-Хутут ал-аробий. – Миср: Мактаба Ибн Сино, 2005.
6. Муҳаммад Ҳасан Тибий. Жомеъи муҳосини китобат ул-куттоб. – Байрут: Нашр аълам, 1962.
7. Нассор Муҳаммад Мансур. Хотту ан-настаълиқ. – Иордания: Салт, 2013.
8. Муродова. Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан. – Тошкент: Ўзбекистон ССР “Фан” нашриёти, 1971.
9. Шарифжон Махдум, Рисолаи хаттотон. ЎзФА Шарқшунослик институти, кўлёзма, ИНВ.№ 2184.
10. Шомурод Котиб. Муфрадот, Дозволено цензур. Санкт-Петербург, 5 июля 1983 года, типография братьев Каменских в Ташкенте.
11. Аббос Иқбол. Қиблатул китаб Султон Али Машҳадий. Ёдгор, 1324.
12. Фавзий Солим Афибий. Иълам хот аробий ва дурусуху. – Боғдод: Сурур, 1895.
13. Фавзий Солим Афибий. Иълам хот аробий ва дурусуху. – Боғдод: Сурур, 1895.
14. Ҳамуд Жалвий Муғрий, Нойиф мушарраф Ҳамд Ҳизоъ. Ат-Тажариб ал-муасиро фи ал-хотти ал-аробий. – Қувайт: Аш-Шувайх, 1997.
15. Иёд Холид Тибоъ. Ал-Махтут ал-аробий дирасату фи абади аз-заман ва ал-макан. – Дамашк: Ҳайъа ал-аъмма ас-Сурияти лил-китаб, 2010.